

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-23>

УДК 159.923.2-027.561

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СХИЛЬНОСТІ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ І СТАРШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті розглядається проблема цілеспрямованого розвитку схильності до педагогічної діяльності у підлітків та старшокласників у контексті їх професійного самовизначення. Звертається увага, що свідоме та ефективне професійне самовизначення є запорукою подальшої плідної фахової діяльності шкільної молоді. Характеризуються особливості розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці, коли вона вже намагається співвіднести власні внутрішні ресурси з вимогами професії. Аналізуються результати емпіричного дослідження структури педагогічної схильності та окреслюються методичні засоби її розвитку у шкільній молоді. Наголошується, що підліткам і старшокласникам притаманний високий показник інтересу до професії вчителя, а також є наявними педагогічні здібності.

Ключові слова: професійне самовизначення, схильність, мотивація, інтерес, вміння, педагогічні здібності, методичні засоби розвитку схильності до педагогічної діяльності.

Yanovskaya Tamara

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EASY DEVELOPMENT TO PEDAGOGICAL ACTIVITIES IN ADULTS AND OLDER SCHOOLS

Summary. The article deals with the problem of purposeful development of predisposition to pedagogical activity in adolescents and senior pupils in the context of their professional self-determination. Scientists-psychologists are inclined to the fact that in the teenage and senior young age, the professional self-determination of the student youth is formed more and more consciously and effectively. This process involves the development of personality as a subject of labor, when the analysis of its own internal resources correlates with the requirements of the profession. The success of such a comparison depends on the development of a holistic set of motives for choosing a profession by adolescents and young people, especially those who encourage school youth as a theoretical acquaintance with its content, and to actively master the specifics of future professional activities in practical terms. It is the actual attempts in the profession to test the students' capabilities and timely correction of the process of self-determination, which creates more favorable conditions for self-realization of the person in the work. Such motivation shows that there is a tendency to work in a particular industry and can be considered the basis for professional self-development. In the domestic psychological and pedagogical literature, they consider the development of professional inclination in adolescence, paying more attention to senior pupils and students. The introduction of young people into pedagogical schools most often falls into the very senior age of adolescence and requires the presence of not only interest but also a professional inclination that would contribute to the success of future professional activities. The results of the empirical research of the structure of pedagogical predisposition are analyzed and methodical means of its development in school youth are outlined. The analysis of the problem shows the importance of the complex application of different ways of developing a tendency to pedagogical activity. This allows students to learn specific methods of analyzing its contents, to resolve significant situations, creates conditions not only for improving cognitive activity of each, but also helps to form the orientation of adolescents and senior pupils for the development and improvement of the components of professional inclinations, especially important for their implementation. Further search for the possibilities of using different ways of educational influence can become a guarantee of the awareness of adolescents and senior pupils of the need for further purposeful professional self-determination and readiness for a complicated process of self-realization in later life.

Keywords: professional self propensity, motivation, interest, skills, pedagogical abilities, methodical means propensity development to teaching activity.

Постановка проблеми. Сучасний суспільний розвиток нашої країни передбачає підготовку підлітків і старшокласників до свідомого та ефективного професійного самовизначення, яке є запорукою подальшої плідної фахової діяльності. Цей процес передбачає розвиток особистості як суб'єкта праці, коли аналіз нею власних внутрішніх ресурсів співвідноситься з вимогами професії. Успішність такого співставлення залежить від розвитку цілісного комплексу мотивів вибору професії школярами, особливо тих, які спонукають шкільну молодь не лише до теоретичного ознайомлення з її змістом, але й до активно-

го освоєння специфіки майбутньої професійної діяльності у практичному аспекті. Адже саме реальні спроби у професії передбачають перевірку учнями своїх можливостей та своєчасну корекцію процесу самовизначення, який має за мету створення найсприятливіших умов для самореалізації особистості у праці. Така мотивація свідчить про наявність схильності до праці у певній галузі та може вважатися основою професійного саморозвитку [11, с. 101].

Вибір шкільною молоддю педагогічної схильності є складним процесом її розвитку, оскільки вимагає орієнтування у вимогах професійної діяльності та адекватної самооцінки власних

особистісних якостей, які б забезпечили їх досконалу реалізацію. Тому у науковій літературі розглядають питання розвитку професійної схильності у підлітковому віці, більше уваги приділяючи старшокласникам. Але вступ молоді до педагогічних училищ найчастіше припадає саме на старший підлітковий вік і вимагає наявності інтересу та професійної схильності, які б сприяли успіху майбутньої фахової діяльності. Отже, проблема підготовки майбутніх педагогів вже у шкільному віці сьогодні є важливою та актуальною і вимагає різнопланових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття схильності та її структури тривалий час розроблялися у вітчизняній психології. С.Л. Рубінштейн, розглядаючи схильність як дієвий мотив поведінки особистості, включав її до складу спрямованості на відповідну діяльність поряд з бажаннями, потягами та іншими спонуканнями до активних дій. Схильність пов'язувалася ним з пізнавальними інтересами особистості, надаючи їм практичної значущості [10, с. 228]. А.Б. Орлов розглядав схильність як предметно-функціональну потребу особистості, яка виражається у прагненні до виконання діяльності та її постійному вдосконаленні. Особливістю цього мотиваційного утворення є те, що людину до дії спонукає результативність виконуваної роботи та її змістовно-процесуальна сторона, що полягає у задоволенні від самої діяльності та свідчить про сильну внутрішню мотивацію. Основними передумовами розвитку схильності до конкретної діяльності він вважав загальний рівень розвитку мотиваційної сфери особистості, який становив так звану особистісну готовність до діяльності; загальне відношення до певного виду діяльності; самі умови діяльності, які сприяють розвитку схильності до неї [6, с. 81]. Є.П. Ільїн зазначає, що схильність як мотив поведінки має свої специфічні особливості, а саме: завжди відповідає змісту діяльності; обумовлюється стабільними типологічними особливостями властивостей нервової системи, які вважаються автором стабільним вектором вибору виду діяльності; діяльність, відповідна схильності, завжди є особистісно-значущою і сприяє формуванню спрямованості особистості; схильність сприяє породженню стійкого інтересу до діяльності; супутником схильності завжди є здібності до цієї ж діяльності. Такий взаємозв'язок у значній мірі дозволяє характеризувати покликання особистості [4, с. 108–110]. Особливості педагогічної схильності розглядає А.К. Маркова. Вона характеризує її як стійку мотивацію до професії вчителя, яка не може зводитися лише до любові до дітей. Це прагнення до освоєння та реалізації професії вчителя, яке сприяє переборенню труднощів та перешкод на цьому шляху. Основною її ознакою є стійкий інтерес до особистості учня, що визначає сприйняття педагогом будь-якої педагогічної ситуації та логіку поведінки у цілому. Окрім цього автор зазначає роль широкого спектру педагогічних здібностей як у формуванні, так і у реалізації схильності до роботи вчителя [5, с. 265].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, педагогічна схильність є складним мотиваційним утворенням, яке

забезпечує активність особистості саме у контексті виконання її професійної діяльності на основі стійкого інтересу та реалізації педагогічних здібностей. Проте сьогодні однією з найактуальніших проблем залишається така оптимальна організація навчально-виховного процесу у школі, коли можна було б забезпечити як ознайомлення підлітків та старшокласників із суттєвими сторонами праці вчителя, так і створити оптимальні умови для розвитку інтересу до неї, практичних навичок та спеціальних здібностей. При цьому особлива увага має приділятися специфічним характеристикам педагогічної схильності, притаманним учням різних вікових категорій, відповідно до яких доцільно підбирати методи сприяння розвитку цієї якості.

Мета статті. Основна мета полягає у з'ясуванні та аналізі психологічних особливостей розвитку схильності до педагогічної діяльності у шкільній молоді. Завдання полягають у вивченні типових психологічних особливостей схильності до педагогічної діяльності, характерних для сучасних підлітків та старшокласників; у окресленні шляхів та засобів розвитку педагогічної схильності у школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для дослідження особливостей професійного самовизначення підлітків та старшокласників ряду шкіл Полтави була застосована методика дослідження схильності до педагогічної професії [7, с. 165–170]. Методика дозволяє визначити рівень розвитку схильності до роботи вчителя та проаналізувати отримані показники за декількома критеріями. Це дає можливість визначити специфіку проявів схильностей у шкільній молоді та особливості умов, у яких вона розвивалася та перспективи подальшого її вдосконалення.

Отримані результати дозволили виявити певні особливості педагогічної схильності у підлітків та старшокласників.

1. У обох категоріях досліджуваних досить високими виявилися показники педагогічного інтересу (0,67 у підлітків; 0,7 у старшокласників). Проте якісний аналіз цього показника дозволив виявити деякі вікові відмінності. У підлітків пізнавальний інтерес до педагогічної діяльності стосується особливостей реалізації окремих педагогічних функцій та навчальних закладів, які у подальшому дозволять набутти обраного фаху. Показник інтересу до професії вчителя у старшокласників відображає їх намагання ознайомитися зі спеціальною літературою, педагогічною термінологією, роботами педагогів-новаторів. Опитування школярів щодо джерел отримання інформації, яка їх цікавить, також виявило деякі відмінності. Підлітки відзначають переважно розповіді педагогів (66%), художню літературу (51%), фільми про роботу вчителів та вихователів (48%), пояснення батьків (33%). Старшокласники ж серйозними джерелами інформації про роботу педагога вважають спеціальну літературу, включаючи як посібники з психолого-педагогічних дисциплін (61%), так й матеріали, отримані з інтернету (50%). Особливо слід відзначити, що важливим джерелом інформації про педагогічну діяльність, яке сприяє розвитку педагогічного інтересу, старшокласники також відзначили власні систематичні спостереження за діяльністю

педагогів (31%), орієнтуючись, таким чином, не на розповіді інших осіб, а на безпосереднє сприймання та аналіз педагогічних ситуацій та способів їх вирішення.

2. Показник схильності до педагогічної діяльності, який стосується практичних спроб у професії виявився невисоким, особливо у підлітків (0,27). При цьому він вказує на наявність фрагментарних умінь загального характеру (наприклад, умінь помиритися з людьми для попередження сварки). У старшокласників цей показник дещо вищий (0,49). Проте якісний аналіз їх результатів свідчить про наявність у них більш спеціалізованих умінь та навичок, наприклад, підготовки розважальних заходів для однокласників та молодших учнів, пояснення складного навчального матеріалу іншим школярам. Не дивлячись на це, старшокласники відзначали недостатність можливостей для розвитку таких умінь у шкільних умовах навчання.

3. Дещо несподіваними виявилися результати дослідження педагогічної схильності за критерієм наявності у школярів педагогічних здібностей. Підлітки показали досить високі результати за цим показником (0,88). Старшокласники ж виявили дещо нижчі результати (0,57). Опитування школярів дозволило встановити, що при оцінці власних педагогічних здібностей підлітки найчастіше орієнтуються на легкість виконання діяльності та на позитивні емоції, пов'язані з цим. При цьому вони рідко звертають увагу на якість результату виконаної дії як на мірило здібностей, не беручи до уваги його оцінки оточуючими. Старшокласники виявилися набагато обережнішими при оцінці власних педагогічних здібностей, оскільки шукають їх підтвердження саме у результативності діяльності. Окрім цього, вони потребують підтвердження своєї оцінки здібностей як з боку педагогів-професіоналів, так і з боку однолітків чи молодших учнів, щодо яких здійснюються їх педагогічні спроби. Таким чином, невисокі показники старшокласників за критерієм самооцінки їх здібностей можна вважати зворотною стороною їх інтенсивного самопізнання та самореалізації і особистісної зрілості. У цілому ж і підлітки, і старшокласники вказують на складнощі у розвитку компонентів педагогічної схильності внаслідок обмежених можливостей зайняти позицію педагога, яка б дозволила поєднати пізнавальний інтерес до цієї професії з практичними спробами у ній. Таким чином, постає питання про можливі методичні аспекти розвитку схильності до педагогічної діяльності шкільної молоді як передумови їх успішної професіоналізації.

У сучасній психолого-педагогічній літературі окреслюються такі основні шляхи розвитку мотивації. Перший шлях, згідно з дослідженнями В.Г. Асеева, А.К. Маркової, полягає у прямому впливі викладача на мотиваційну сферу учнів за рахунок спеціально організованих бесід, лекцій, пояснень [1, с. 56–63; 5, с. 301]. При цьому молоді пропонуються для використання готові мотиви поведінки, інтереси, які вони мають потім реалізовувати на практиці. Цей вплив може втілюватися у формі лекцій та бесід, які пояснюють зміст педагогічних функцій та особливостей

їх реалізації у подальшій діяльності. Значення таких педагогічних впливів не можна абсолютизувати, оскільки при цьому спричиняється вплив переважно на когнітивну сферу школярів, залишаючи поза увагою сферу безпосередніх практичних зусиль, без яких неможливо у повній мірі досягти розуміння суті педагогічної професії та особливостей саморозвитку для її освоєння та реалізації. У результаті можемо спостерігати прояви у шкільній молоді так званих «знаних» мотивів, які, проте, відіграють незначну активізуючу роль.

Тому з точки зору теорії мотивації навчання дітей та дорослих, його слід органічно поєднувати з методами та прийомами, які забезпечують включення підлітків та старшокласників у такі різновиди спеціально організованої навчально-виховної діяльності, які б створювали умови для формування мотивації як самопізнання, так і саморозвитку таких складових схильності до педагогічної діяльності, які у контексті професійного самовизначення забезпечили б оптимальний процес і результат здійснення подальшого професійного шляху у цьому напрямку [9, с. 32–34; 12, с. 105]. Сьогодні у практиці школи цей шлях може реалізуватися у вигляді ділових та рольових ігор, дискусій, конференцій, тренінгів, тощо [1, с. 104–106; 2, с. 68; 3, с. 54; 8, с. 151–155]. Для підлітків корисними можуть стати профконсультаційні ігри у формі гри-змагання (якнайкраще виконати певну педагогічну функцію), гри-подорожі у часі (уявити та відобразити, як виховували дітей раніше і як – у наш час), гри-інсценування (інсценувати певну педагогічну ситуацію, наприклад, ситуацію допомоги у здійсненні учнем професійного вибору), тощо. Базуючись на активній взаємодії у такій діяльності, вони забезпечать усвідомлення змістових характеристик професії вчителя і створюють умови для формування реальної самооцінки професійно-важливих якостей, у тому числі й педагогічної схильності. Для старшокласників доцільними можуть бути ділові ігри, у яких максимально наближено до реальності відображаються суттєві ознаки педагогічної діяльності. Такі форми спричиняють потужний вплив водночас на свідомість особистості, її емоційну та практичну сферу, сприяючи формуванню дієвих мотивів фахової діяльності школярів та їх подальшої професіоналізації.

Висновки і пропозиції. Аналіз проблеми свідчить про важливість комплексного застосування різних шляхів розвитку схильності до педагогічної діяльності. Це дозволяє залучити школярів до опанування конкретними прийомами аналізу її змісту, до розв'язання значущих ситуацій, створює умови для підвищення пізнавальної активності кожного та сприяє формуванню їх орієнтації на розвиток та вдосконалення складових професійної схильності, особливо важливих для реалізації ними фахової діяльності. Подальший пошук можливостей застосування різних шляхів виховного впливу може стати запорукою усвідомлення школярами необхідності подальшого цілеспрямованого професійного самовизначення та готовності до складного процесу самореалізації у подальшому житті.

Список літератури:

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. Москва : Мысль, 1976. 158 с.
2. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии. Москва : Владос, 1999. 304 с.
3. Балаев А.А. Активные методы обучения. Москва : Профиздат, 1996. 96 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб. : Питер, 2003. 512 с.
5. Маркова А.К. Психология труда учителя. Москва : Знание, 1993. 190 с.
6. Орлов А.Б. Склонность и профессия. Москва : Знание, 1981. 96 с.
7. Павлютенков Е.М. Кем быть? Киев : Молодь, 1983. 200 с.
8. Професійне самовизначення старшокласників / упоряд. Л. Шелестова. Київ : «Шкільний світ», 2006. 128 с.
9. Психология труда / под ред. А.В. Карпова. Москва : Владос, 2004. 323 с.
10. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.
11. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.
12. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Москва : Педагогика, 1981. 95 с.

References:

1. Aseev V.G. (1976). Motivatsiia povedeniia i formirovanie lichnosti [Behavior motivation and personality formation]. Moskow : Misl. (in Russian)
2. Badmaev B.Ts. (1999). Metodika prepodavaniia psikhologii [Methods of teaching psychology]. Moskow : Vlados. (in Russian)
3. Balaev A.A. (1996). Aktivnie metodi obucheniia [Active learning methods]. Moskow : Profizdat. (in Russian)
4. Ilin E.P. (2003). Motivatsiia i motivi [Motivation and motives]. SPb. : Piter. (in Russian)
5. Markova A.K. (1993). Psikhologiiia truda uchitelia [Psychology of teacher's work]. Moskow : Znanie. (in Russian)
6. Orlov A.B. (1981). Sklonost i profesiiia [Addiction and profession]. Moskow : Znanie. (in Russian)
7. Pavliutenkov E.M. (1983). Kem bit [Who to be]? Kyiv : Molod. (in Ukrainian)
8. Shelestova L.V. (2006). Profesiine samoviznachenia starshoklasnikiv [Professional self-determination of senior pupils]. Kyiv : Shkilnii svit. (in Ukrainian)
9. Karpov A.V. (2004). Psikhologiiia truda [Labor Psychology]. Moskow : Vlados. (in Russian)
10. Rubinshtein S.L. (1973). Problemi obshchei psikhologii [Problems of general psychology]. Moskow : Pedagogika. (in Russian)
11. Semichenko V.A. (2004). Psikhologiiia pedagogichnoi diialnosti [Psychology of pedagogical activity]. Kyiv : Vishcha shkola. (in Ukrainian)
12. Shavir P.A. (1981). Psikhologiiia profesionalnogo samoopredeleniia v ranei yunosti [Psychology of professional self-determination in early adolescence]. Moskow : Pedagogika. (in Russian)